

मोफसलको छापा पत्रकारिताको ऐतिहासिक दिग्दर्शन

शिवशरण ज्ञवाली

उपप्राध्यापक, नेपाली विभाग, सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

email: shivasmriti39@gmail.com

पेस गरिएको जुन १३; समीक्षा गरिएको जुन २८; स्वीकार गरिएको जुन २८; प्रकाशित जुलाई २८

लेखसार

प्रस्तुत लेख मोफसलको पत्रकारिताको विवरणात्मक इतिहाससँग सम्बन्धित छ। नेपालको मोफसलमा छापा पत्रकारिताको इतिहास के कसरी विकास भएको छ भन्ने मुख्य समस्यामा आधारित रहेर लेख तयार गरिएको छ। त्यसैले लेखले मोफसलको छापा पत्रकारिताको इतिहासको सामान्य दिग्दर्शन प्रस्तुत गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यसमा पुस्तकालय कार्यका माध्यमबाट प्राथमिक सामग्री र द्वितीयक सामग्री खोजी गरिएको छ। प्राथमिक सामग्री पत्रकारिताको इतिहाससँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका आदि रहेका छन् भने द्वितीय सामग्रीमा साहित्येतिहाससँग सम्बन्धित साहित्य इतिहासको विवरण रहेको छ। प्राथमिक सामग्रीको गुणात्मक पद्धतिका आधारमा विश्लेषण गरेर निष्कर्ष निकालिएको छ। वि. सं. २००८ मा पर्साको वीरगञ्जबाट प्रकाशित 'सेवा' साहित्यिक पत्रिकाबाट सुरु भएको नेपाली छापा पत्रकारिता अहिले देशका सातै प्रदेशका सबै जिल्ला र गाउँबाट समेत प्रकाशित हुन थालेको इतिहास पाइन्छ। प्रायशः साहित्यिक पत्रकारिताबाटै सुरु भएको मोफसलको पत्रकारिता अहिले सबै प्रदेश र जिल्लामा पुगिसकेको छ। वार्षिक, अर्धवार्षिक, मासिक, पाक्षिक, दैनिकजस्ता पत्रपत्रिकाको प्रकाशन मोफसलमा भइरहेको पाइन्छ। पत्रपत्रिका प्रकाशित हुने र बन्द हुने कारण पत्रकारिताको गुणात्मक विकासमा भने अवरोध रहेको भेटिन्छ। तर पनि देशव्यापी नै पत्रपत्रिकाको प्रकाशनको गतिविधि उत्साहजनक नै रहेको छ। पत्रपत्रिकाले स्थानीय पहिचानगत नामका अतिरिक्त मौलिक नामहरू राखेको पाइन्छ।

शब्दकुञ्जी : उत्स, तत्वमीमांसा, अभिलेखन, चरैवेती, पाक्षिक।

विषयपरिचय

मोफसल भन्नाले देशको राजधानीभन्दा बाहिरको भूभागलाई चिनिन्छ। नेपालको राजधानीमा तीन जिल्ला रहेका छन् भने राजधानीबाहिर हिमाल, पहाड र तराई क्षेत्रका ७४ जिल्ला रहेका छन्। राजधानीमा काठमाडौं, ललितपुर र भक्तपुर जिल्ला पर्दछन् भने बाँकी जिल्ला राजधानीदेखि बाहिर पर्दछन्। मोफसलले राजधानीबाहिरका यिनै जिल्लालाई चिनाउँछ।

मोफसलमा छापा पत्रकारिताको सुरुवात वीरगञ्जबाट वि. सं. २००८ मा प्रकाशित 'सेवा' साहित्यिक पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ। यसरी सुरु भएको मोफसलको छापा पत्रकारिता प्रदेश, जिल्ला हुँदै गाउँगाउँसम्म विस्तारित भएर वाङ्मयको विशाल विधा बन्न पुगेको छ। मोफसलमा वार्षिक, अर्धवार्षिक, मासिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, दैनिक छापा पत्रपत्रिकाहरू प्रकाशित छन्। छापा पत्रकारिताको अतिरिक्त रेडियो, टेलिभिजन र अनलाइनजस्ता विद्युतीय माध्यमहरू पनि सञ्चालित रहेका छन्। ती मध्ये यो लेखमा केवल छापा पत्रकारिताको मात्रै अध्ययन गरिएको छ।

नेपाली पत्रकारिताको इतिहासका बारेमा विभिन्न पुस्तक, स्मारिका तथा विशेषाङ्क, लेखरचना प्रकाशित भएका तथा विश्वविद्यालयबाट शोध अनुसन्धान गरिएको पाइन्छ। ग्रीष्मबहादुर देवकोटाको *नेपालको छापाखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास* (२०५९) रहेको छ। शशि पन्थीको सम्पादनमा *हाम्रो पुरुषार्थ पत्रकारिता विशेषाङ्क* (२०६२) प्रकाशित छ। दिल शिरीषको सम्पादनमा *धौलागिरीको पत्रकारिता* (२०७७) पुस्तक प्रकाशित छ। युवराज शर्माको "कर्णालीमा पत्रकारिताको विकास र वर्तमान अवस्था" (२०८०) लेख *युगआह्वान* समाचार पत्रमा प्रकाशित छ। यसमा शर्माले कर्णाली प्रदेश प्रदेशका विभिन्न जिल्लाहरूको पत्रकारिताको बारेमा उल्लेख गरेका छन्। धनपति कोइरालाले *नेपाली साहित्यमा सङ्कल्प पत्रिकाको योगदान* (२०५७) शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागबाट स्नातकोत्तर तहको शोध गरेका छन्। कृष्णप्रसाद वस्तीले *धनकुटा जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि* (२०३७-२०३८) शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागबाट स्नातकोत्तर शोध गरेका छन्। रमेश घिमिरेले *नेपाली साहित्यमा पञ्चामृत पत्रिकाको योगदान* (२०५६) शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागबाट स्नातकोत्तर शोध गरेका छन्। गोरखापत्र संस्थानले शिव रेग्मी, शिवप्रसाद भट्टराई, जयदेव भट्टराईको सम्पादनमा *गोरखापत्रको इतिहास* (२०६७) नामक पुस्तक प्रकाशन गरेको छ। विदुर खड्काले 'धौलाश्री' वर्ष २५, अङ्क १, मा *धौलागिरी अञ्चलमा पत्रपत्रिकाको विकास* (२०५२) शीर्षकमा लेख लेखेका छन्। दिनेशप्रसाद सापकोटाले *रौतहट जिल्लाका प्रमुख कवि र कविता कृतिको अध्ययन* (२०७२) शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय नेपाली केन्द्रीय विभागबाट स्नातकोत्तर शोध गरेका छन्। उल्लिखित पुस्तक, स्मारिका तथा पत्रकारिताका विशेषाङ्क, लेख र शोधपत्रहरूमा प्रत्यक्ष परोक्ष तरिकाले नेपालको पत्रकारिताको क्षेत्रगत अध्ययन गरिएको पाइए पनि देशव्यापी तरिकाले अध्ययन गरिएको पाइदैन। यस्तै रविमान लमजेलका *मेची अञ्चलको साहित्यिक रूपरेखा* (२०४२), *कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास* (२०५०) र *सगरमाथाको अञ्चलको साहित्यिक बेलीविस्तार* (२०७१) गरेर तीन पुस्तक प्रकाशित छन्। यिनै तीनै पुस्तकमा कविता, कथा, निबन्ध, नाटक, समालोचनाका क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरूको कृति र व्यक्तित्वको अध्ययन गरिएको पाइन्छ। तर उल्लिखित अञ्चलका पत्रकारिताका बारेमा कुनै पनि अध्ययन भएको पाइदैन। यसरी अध्ययन गर्दा पुस्तक, पत्रिका, लेख र शोध प्रतिवेदनमा अञ्चलगत र जिल्लागत पत्रकारिताको इतिहासको विविध तरिकाले अध्ययन भएको पाइए मोफसलको पत्रकारिताको इतिहासको बारेमा भने अध्ययन भएको पाइदैन। त्यस्तो अध्ययन यो लेखमा गरिएको छ। वि. सं. २००८ बाट सुरु भएको मोफसलको छापा पत्रकारिताको

विकास अहिले देशव्यापी बनेको छ । यो लेखमा मोफसलका जिल्लाबाट प्रकाशित पहिलो पत्रपत्रिकाको प्रकाशन वर्ष र सम्पादकको विवरण समेटिएको छ । यो मोफसलको छापा पत्रकारिताको सामान्य ऐतिहासिक दिग्दर्शन मात्रै हो । नेपालको मोफसल क्षेत्रको पत्रकारिताको इतिहासको के कस्तो छ भन्ने समस्यामा आधारित रहेर यो लेख तयार गरिएको छ । मोफसल पत्रकारिताको इतिहासको सामान्य भूलक प्रस्तुत गर्नु यसको उद्देश्य हो ।

प्रस्तुत लेख मोफसलको पत्रकारिताको विस्तृत इतिहासमा केन्द्रित नभएर केवल छापा पत्रकारितामा आधारित भई विवरणात्मक र सूचनामूलक किसिमको ऐतिहासिक दिग्दर्शन मात्रै हो ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेखको अध्ययन विधिमा सामग्री सङ्कलन विधि, सैद्धान्तिक ढाँचा, सामग्री विश्लेषण विधि र अवधारणात्मक ढाँचा रहेका छन् । सामग्री सङ्कलन पुस्तकालय कार्यबाट गरिएको छ । प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतका सामग्रीमा यो लेख आधारित छ । प्राथमिक सामग्री भनेका नेपालको पत्रकारिताको इतिहाससँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख, रचनामा उपलब्ध पत्रपत्रिकाको इतिहाससँग सम्बन्धित विवरण छन् भने द्वितीयक सामग्रीमा साहित्येतिहासको सिद्धान्तसँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख आदि छन् । सामग्री सङ्कलनका लागि विद्युतीय अन्तरजालको पनि प्रयोग गरिएको छ । यो लेखको सैद्धान्तिक ढाँचा साहित्य इतिहासको आधारभूत मान्यता हो । सामग्रीको विश्लेषण गुणात्मक पद्धति अपनाएर गरिएको छ । साहित्यको विवरणात्मक इतिहाससम्बन्धी अवधारणा नै यो लेखको अवधारणात्मक ढाँचा हो । त्यसैले लेख सूचनामूलक र विवरणात्मक प्रकृतिको रहेको छ ।

परिणाम र विमर्श

मोफसलमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २००८ मा वीरगञ्जबाट प्रकाशित 'सेवा' पत्रिकाबाट सुरु भएको मानिन्छ । यसरी सुरु भएको मोफसलको पत्रकारिता अहिले देशव्यापी बन्न पुगेको छ । मोफसलका सबैजसो जिल्ला, स्थानीय तहबाट समेत पत्रपत्रिका प्रकाशित भएका छन् । पत्रपत्रिका प्रकाशनमा सरकारी र निजी दुवै क्षेत्रको योगदान रहेको पाइन्छ । यही नै यो लेखको परिणाम हो । यसरी विकास भएको मोफसलको पत्रकारिताको विवरणात्मक इतिहासको विमर्श आगामी प्रकरणमा गरिएको छ ।

मोफसल पत्रकारिताको पृष्ठभूमि

नेपालमा पत्रकारिताको संस्थागत विकास वि. सं. १९५८ वैशाख २४ गते काठमाडौँबाट प्रकाशित 'गोरखापत्र'बाट भयो । यो समाचार पत्र प्रकाशन हुनुभन्दा पहिला नेपालबाहिर बनारसबाट 'गोर्खा भारत जीवन' (१९४२) समाचार पत्र र काठमाडौँबाट 'सुधासागर' (१९५५) साहित्यिक मासिक प्रकाशित भइसकेका थिए (पाठक,

२०७०, ७८) । पत्रपत्रिका प्रकाशनको यही पृष्ठभूमिमा प्रजातन्त्रको स्थापना लगतै वि. सं. २००७ चैत्रमा रेडियो नेपालको पनि स्थापना भयो ।

राजधानीमा स्थापित सञ्चार माध्यमले देशभरबाट समाचार सङ्कलन गरेर प्रकाशन प्रसारण गर्दथे । पछि स्थानीय समाचार सङ्कलनका लागि संवाददाता पनि राख्न थालियो । ग्रीष्मबहादुर देवकोटाको *नेपालको छापखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास* पुस्तकको तलको दृष्टान्तबाट यो कुरा पुष्टि हुन्छ :

‘गोरखापत्रलाई स्थानीय समाचार दिने संवाददाताका रूपमा सदरमा रहेका सरकारी अड्डाहरु र गढी, गौँडा, गोश्वराहरुमै सीमित थियो । ... २००० सालदेखि काठमाडौँको समाचारनिमित्त नगर संवाददाताकाको रूपमा केही व्यक्ति राख्ने गरियो । ... सुरुसुरुमा समाचार पत्रहरूले स्वदेशी समाचार प्राप्त गर्ने साधक हुलाक सिवाय अर्को केही थिएन । पछि टेलिफोनद्वारा र आकाशवाणीबाट केही जिल्लाहरूको समाचार प्राप्त हुने भयो । ... २०१६ सालमा ‘नेपाल संवाद समिति’ र २०१७ सालमा ‘सगरमाथा संवाद समिति’ स्थापना भएपछि समाचार पत्रहरूलाई यी समितिहरूद्वारा स्थानीय समाचार प्राप्त हुने गयो । ... २०१७ सालमा राष्ट्रिय संवाद समितिको स्थापना भयो । यसको स्थापनापछि समाचारपत्रहरूलाई यसबाट शुरुशुरुमा स्वदेशी समाचारहरू मात्र र त्यसपछि विदेशी समाचारहरूसमेत दिने गरिएको छ । यस संवाद समितिले स्वदेशी समाचारको निमित्त काठमाडौँ बाहिरका जिल्लाहरूमा व्यापक रूपमा आफ्ना संवाददाता राख्ने लक्ष्य अपनाएको छ (देवकोटा, २०५९, १२३) ।

यो दृष्टान्तले राष्ट्रिय संवाद समितिको स्थापनापछि जिल्लाहरूमा संवाददाता राख्न थालिएको पुष्टि गर्दछ । राजधानीका सञ्चार माध्यमले मोफसलमा राख्ने यिनै संवाददाताहरूले नै मोफसलमा पत्रकारिताको जग हालेका हुन् (खड्का, २०७७, ५४) । गोरखापत्र र रेडियो नेपालमा तिनै संवाददाताबाट प्राप्त स्थानीय समाचार प्रकाशन प्रसारण गरिन्थ्यो ।

त्यसकारण मोफसल पत्रकारिताको इतिहास कोर्नमा राजधानीका पत्रपत्रिकामा प्रकाशित समाचार र तिनका संवाददाताहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ । यिनै दुई पृष्ठभूमिमा मोफसल पत्रकारिताको विकास भयो ।

मोफसल पत्रकारिताको आरम्भ

मोफसलमा पत्रकारिताको आरम्भ कहिले भयो ? भन्ने जिज्ञासा उठ्नु स्वभाविक नै हो । मोफसलमा पत्रकारिताको आरम्भ पर्साको वीरगन्जबाट वि. सं. २००८ साउनमा प्रकाशित ‘सेवा’ साहित्यिक मासिक पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ । यो पत्रिकाको प्रकाशक र सम्पादक दुवै पदको जिम्मेवारी श्यामप्रसाद शर्माले लिएका थिए । शर्मा नेपाली प्रगतिवादी साहित्यिक आन्दोलनका हस्ती हुन् । उनैले नै मोफसलमा पत्रकारिताको सुरुवात गरे ।

त्यतिवेला काठमाडौँमा छापाखानाको सुविधा त थियो तर वीरगञ्जसँग यातायात सम्बन्ध स्थापित भइसकेको थिएन । वीरगञ्जबाट काठमाडौँ आउनभन्दा भारत जान सहज थियो । त्यसैले 'सेवा' पत्रिका भारतको बनारसमा लगेर छापिन्थ्यो । यो साहित्यिक मासिक पत्रिका थियो । यसको सम्पादकीयमा भनिएको थियो, "वर्तमान समाजका रूढीहरूको व्याख्या गर्नु मात्र हाम्रो काम होइन, संसारको नवनिर्माणका निमित्त सबै किसिमका समानता र मानव भ्रातृत्वको नयाँ आदर्शतिर जनतालाई डोच्याउनु पनि हामीले आफ्नो कर्तव्य ठानेका छौँ (वैद्य, २०७५, ३) । यसरी यो पत्रिकाले सामाजिक कुरीतिविरुद्ध जनमत बनाउँदै प्रगतिशील दिशामा समाजलाई अगाडि बढाउने उद्देश्य राखेको पाइन्छ ।

यो पत्रिका प्रकाशन सम्पादनमा श्यामप्रसाद शर्मालाई कवि युद्धप्रसाद मिश्रबाट प्रेरणा प्राप्त भएको देखिन्छ । राणा शासन विरुद्धको सत्याग्रहमा पुलिसले पक्राउ गरेर उनलाई वीरगञ्ज जेलमा थुन्यो । त्यहाँ उनको भेट युद्धप्रसाद मिश्रसँग भयो । मिश्रसँगको सङ्गतले शर्मालाई प्रकाशनको भोक लाग्यो । फलतः उनी मोफसलबाट प्रकाशित हुने पहिलो पत्रिकाका सम्पादक प्रकाशक बन्न पुगे (लुईटेल, २०७४, ३) । यसैले मोफसलमा पत्रकारिताको आरम्भ गर्ने श्रेय श्यामप्रसाद शर्मालाई जान्छ भने पहिलो पत्रिका हुने सौभाग्य 'सेवा' साहित्यिक मासिकलाई प्राप्त छ ।

मोफसल पत्रकारिताको प्रदेशगत इतिहास

सङ्घीय संरचनाअनुसार मुलुकमा कोशी, मधेश, वाग्मती, गण्डकी, लुम्बिनी, कर्णाली र सुदूरपश्चिम गरेर सात प्रदेश रहेका छन् । यी प्रदेशको पत्रकारिताको विवरणात्मक इतिहासलाई यहाँ क्रमशः कालक्रमिक आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

कोशी प्रदेशको पत्रकारिता

कोशी प्रदेशमा भूपा, इलाम, मोरङ, सुनसरी, तेह्रथुम, धनकुटा, उदयपुर, भोजपुर, खोटाङ, सोलुखुम्बु, पाँचथर, सङ्खुवासभा र ओखलढुङ्गा गरेर १४ जिल्लाहरू रहेका छन् । यो प्रदेशमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०१० कै दशकबाट भएको पाइन्छ । साहित्यिक र साहित्येतर पत्रपत्रिकाले यो क्षेत्रको पत्रकारिताको इतिहास कोरेका छन् ।

भूपाबाट वि. सं. २००९ मा प्रकाशित 'हाम्रो नेपाल' भूपा जिल्लाको पहिलो पत्रिका हो । यसका सम्पादक महानन्द सापकोटा रहेका थिए (घिमिरे, २०५६, २१) । भूपा जिल्लाबाट वि. सं. २०१० मङ्सिरमा 'केटो' मासिक पत्रिका प्रकाशित हुन थाल्यो । यसका सम्पादक श्यामकृष्ण उपाध्याय रहेका थिए । यी दुई पत्रिकाले भूपामा पत्रकारिताको बीज रोपेको देखिन्छ ।

इलामबाट वि. सं. २०११ मा 'हाम्रो नेपाल' साहित्यिक मासिक पत्रिका प्रकाशित हुन थाल्यो । यो नै इलामको पहिलो प्रकाशित पत्रिका हो । यसका सम्पादक महानन्द सापकोटा रहेका थिए ।

मोरङमा वि.सं. २०१२ मा 'हुरी' साप्ताहिक प्रकाशित भयो । यो नै मोरङको पहिलो समाचार पत्र मानिन्छ । यसका सम्पादक प्रकाशक हदराज बोहोरा रहेका थिए ।

सुनसरी जिल्लामा साहित्यिक पत्रकारिताबाट पत्रकारिता आरम्भ भएको पाइन्छ । यो जिल्लाको धरानबाट वि. सं. २०१६ मा टीकाप्रसाद शर्माको सम्पादनमा 'नेपाल' पत्रिका प्रकाशित भयो (कोइराला, २०५७, २१) । वि. सं. २०२० मा 'साँगुरी' नामको साप्ताहिक समाचार पत्र प्रकाशित भए पछि समाचारमूलक पत्रकारिताको आरम्भ भयो ।

तेह्रथुमको पत्रकारिताको इतिहास साहित्यिक पत्रकारिताबाट सुरु भएको पाइन्छ । वि. सं. २०१७ मा प्रकाशित 'प्रयास' साहित्यिक पत्रिका नै तेह्रथुमको पत्रकारिताको पहिलो खुड्किलो हो । यो एक अड्क मात्रै प्रकाशित भएर बन्द हुन पुग्यो । यो हालको तेह्रथुम क्याम्पस (तत्कालीन वीरेन्द्र इन्टर कलेज) चुहानडाँडा, आठराईबाट प्रकाशित भएको थियो । यस पत्रिकाका सम्पादक कमलादेवी शर्मा रहेकी थिइन् ।

धनकुटामा छाप पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०१७ मा प्रकाशित 'हिमाञ्चल' पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ । यसका सम्पादक नगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, सुश्री षष्ठिका श्रेष्ठ र दयाराम श्रेष्ठ रहेका थिए (वस्ती, २०३७-३८, २६) । यो साहित्यिक पत्रिका थियो ।

उदयपुरमा पत्रकारिताको इतिहास वि.सं. २०१९ मा प्रकाशित 'नवपालुवा' साहित्यिक पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ । यसको सम्पादन लक्ष्मीनारायण पौडेल र केदारमान अमात्यले गरेका थिए । दुई अड्क प्रकाशित भएर यो बन्द हुन पुग्यो ।

भोजपुरको पहिलो मुद्रित पत्रिका 'सगरमाथा अञ्चल साहित्य सेमिनार अड्क' हो । वि. सं. २०२१ मा भोजपुरमा आयोजना गरिएको सगरमाथा अञ्चलस्तरीय बृहत् साहित्य सेमिनारमा प्रस्तुत गरिएका रचनाहरू सङ्कलन गरेर यसमा प्रकाशित गरिएको थियो (ढकाल, २०७८, २३३) । यसैलाई यो जिल्लाको पहिलो पत्रिका मानिएको छ । त्यसपछि वि.सं. २०२७ मा 'सामना' र 'जूनेली' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भए ।

पाँचथरमा छाप पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०४४ मा प्रकाशित 'बुकी' साहित्यिक पत्रिकाबाट भएको पाइन्छ । यसका सम्पादक कुमार 'यात्रु' तामाङ रहेका थिए । यो साहित्यिक पत्रिका थियो । समाचारमूलक पत्रकारिताको सुरुवात सोही वर्ष प्रकाशित 'इन्द्रावती'ले गर्‍यो । यसका सुरुका अड्क मासिक रूपमा प्रकाशित हुन्थे ।

वि. सं. २०२० वैशाखमा चम्पावती मावि बुइपाबाट पशुपति भट्टराईको सम्पादकत्वमा प्रकाशित 'गोरेटो' हस्तलिखित द्वैमासिक खोटाङ्को पत्रकारिताको औपचारिक सुरुवात भएको मानिन्छ । समाचारमूलक पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०४९ मा खेमराज खनाल 'खखेरा'ले शुरु गरेको 'पक्ष' पाक्षिकबाट इतिहास पाइन्छ (राई, २०७६, पृ. १) । यसरी खोटाङमा पत्रकारिताको सुरुवात साहित्यिक पत्रकारिताबाट भयो ।

ताप्लेजुडमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०५४ मा प्रकाशित 'ताप्लेजुड साप्ताहिक'ले गर्‍यो । यसका सम्पादक मनमणि काफ्ले रहेका थिए ।

सोलुखुम्बुमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०६१ मा प्रकाशित 'सोलु' साप्ताहिकबाट भयो । यसका सम्पादक निमा पाख्रिन रहेका थिए ।

पूर्वी पहाडी जिल्ला ताप्लेजुडमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०५४ मा प्रकाशित 'ताप्लेजुड साप्ताहिक'ले गर्‍यो । यसका सम्पादक मनमणि काफ्ले रहेका थिए ।

कोशी प्रदेशमा पत्रकारिताको इतिहास साहित्यिक पत्रकारिताले नै गर्‍विलो बनाएको पाइन्छ । मोफसलको पत्रकारितामा नारी सहभागिताको सुरुवात पनि यही प्रदेशबाट भएको देखिन्छ । यो पत्रपत्रिकाका नाम (मास्टहेड) स्थानगत पहिचानलाई भल्काउनेभन्दा पनि मौलिक प्रकृतिका बढी राखिएको छ । सङ्खुवासभा र ओखलढुङ्गाको पत्रकारिता यहाँ समावेश गर्न सकिएको छैन ।

मधेश प्रदेशको पत्रकारिता

मधेश प्रदेशमा पर्सा, रौतहट, सप्तरी, धनुषा, सिराहा, सर्लाही, बारा र महोत्तरी गरेर आठ वटा जिल्ला छन् । नेपालमा मोफसलको पत्रकारिताको आरम्भ गरेको गौरव यही मधेश प्रदेशलाई प्राप्त छ । यो प्रदेशको पत्रकारिता वि. सं. २००७ मा प्रजातन्त्र स्थापनापछि सुरु भएको पाइन्छ ।

मोफसलको पत्रकारिताकै सुरुवात पर्साको वीरगञ्जबाट प्रकाशित वि. सं. २००८ मा प्रकाशित 'सेवा' पत्रिकाबाट भएको मानिन्छ । त्यसकारण मोफसल पत्रकारिताको जग नै मधेश प्रदेशले निर्माण गर्‍यो । सेवा पत्रिकाका बारेमा यथास्थानमा चर्चा भइसकेको छ ।

रौतहटमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०१५ मा प्रकाशित 'वीणा' साहित्यिक पत्रिकाका आरम्भ हुन्छ । यो पत्रिकाको प्रकाशन कलाकुञ्ज पुस्तकालयबाट भएको थियो । पंचायतकालमा बन्द भएको पत्रिका वि. सं. २०५६ मा नेपाली, मैथिली र हिन्दी भाषामा स्मारिकाका रूपमा प्रकाशित भएको थियो (सापकोटा, २०७२, ३९) । यसका सम्पादक जनकनन्दन वर्मा थिए ।

सप्तरीमा वि. सं. २०१८ मा 'खुड्किलो' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ । यो पत्रिकाका सम्पादक शिशुप्रसाद देवकोटा रहेका थिए । यो जिल्लाबाट समाचार पत्रकारिताको आरम्भ 'सगरमाथा टाइम्स'ले गर्‍यो ।

धनुषामा वि. सं. २०१८ मा 'धनुषा साप्ताहिक' दर्ता भएर प्रकाशित हुन थाल्यो । यसका सम्पादक प्रकाशक रमेश घिमिरे थिए । बिनादर्ता त्यसभन्दा अगाडि धनुषाबाट साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको चर्चा पाइन्छ । 'धनुषा साप्ताहिक' अहिले पनि प्रकाशित भइरहेको छ ।

सिराहामा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०४८ मा प्रकाशित 'नवजागृति' साप्ताहिकबाट भयो । यसका सम्पादक विजयप्रसाद मिश्र रहेका थिए । यो जिल्लामा नेपाली भाषामा दैनिक पत्रकारिता भने वि. सं. २०६४ मा प्रकाशित 'खबर पत्रिका'बाट भयो ।

सर्लाहीमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०४९ मा प्रकाशित 'सङ्केत' साप्ताहिकबाट सुरु भयो । यो समाचार पत्रका सम्पादक राजकुमार उप्रेती रहेका थिए । वि. सं. २०६० देखि 'गोलसिमल' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भए पछि सर्लाहीमा साहित्यिक पत्रकारिताले पनि गति लियो । यसका प्रधान सम्पादक अच्युत अधिकारी रहेका थिए ।

बारामा पत्रकारिताको इतिहास 'कृपा' दैनिकले सुरु गरेको पाइन्छ । त्यसभन्दा पहिला बारा जिल्लामा थारु भाषामा 'नेहा' मासिक प्रकाशित भएको इतिहास छ ।

महोत्तरी पत्रकारिताको इतिहास यहाँ समावेश गर्न सकिएको छैन । मधेश प्रदेशको पत्रकारिताको विकास पनि साहित्य र साहित्येतर पत्रपत्रिकाले अगाडि बढाएको पाइन्छ । इतिहासमा साहित्यिक पत्रिकाकै वर्चस्व यो प्रदेशमा पनि रहेको छ । स्थानीय पहिचानगत नामभन्दा पनि अन्य नाम नै पत्रपत्रिकाका रहेको पाइन्छ ।

वाग्मती प्रदेशको पत्रकारिता

वाग्मती प्रदेशमा काभ्रेपलाञ्चोक, रामेछाप, चितवन, दोलखा, नुवाकोट, मकवानपुर, धादिङ, सिन्धुली, रसुवा, सिन्धुपाल्चोक, काठमाडौं, भक्तपुर र ललितपुर गरेर १३ वटा जिल्ला रहेका छन् । राजधानी उपत्यकाका तीन जिल्ला छाड्दा वि. सं. २०१० कै दशकमा यो प्रदेशमा पत्रकारिता सुरु भएको पाइन्छ । साहित्य र साहित्येतर पत्रकारिताले यहाँको इतिहास निर्माण गरेको देखिन्छ ।

काभ्रेमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०१० तिर पनौतीबाट 'भोर' र 'त्रिवेणी'को प्रकाशन भए पछि भयो । यसपछि वि. सं. २०१३ मा कृष्णप्रसाद पराजुलीको सम्पादनमा 'ज्ञानसागर' लिथो पत्रिका प्रकाशित भयो भने २०१६ देखि 'चिरन' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको इतिहास पाइन्छ । नौ अङ्कसम्म प्रकाशित भएर यो बन्द हुन पुग्यो ।

रामेछापमा पत्रकारिताको इतिहासको सुरुवात 'जस्केलो'ले गर्‍यो । यो वि. सं. २०१३ मा बाबुराम सापकोटाको सम्पादनमा प्रकाशित भएको थियो । रामेछापमा समाचार पत्रकारिताको प्रारम्भ 'रामेछाप सन्देश'ले गर्‍यो भने दैनिक पत्रकारिताको आरम्भ 'रामेछाप दैनिक'बाट हुन पुग्यो ।

चितवनमा पत्रकारिताको इतिहास वि.सं. २०२१ देखि सुरु भएको पाइन्छ । चितवन माध्यमिक विद्यालय चितवनले 'चितवनको चिनो' शीर्षकको साहित्यिक पत्रिका उक्त वर्ष प्रकाशित गरेको थियो । यो पत्रिका लेटर प्रेसमा छापिएर प्रकाशित भएको थियो ।

दोलखामा पत्रकारिताको इतिहास वि.सं. २०२६ मा प्रकाशित 'आँखा' साहित्यिक पत्रिकाबाट भयो । यसका सम्पादक अमरकुमार प्रधान र श्यामकृष्ण श्रेष्ठ रहेको जानकारी भेटिन्छ । यो भीम पब्लिक हाइस्कूल दोलखा बजारबाट प्रकाशित भएको थियो । यसको दोस्रो अङ्क भने कालिञ्चोक युवा क्लबले गर्‍यो । वार्षिक रूपमा हालसम्म पनि यो निरन्तर प्रकाशित छ । यो प्रकाशनमा आएको केही महिनामा नै 'फुल्का' पत्रिका पनि प्रकाशित भयो ।

नुवाकोटमा वि. सं. २०२६/२७ तिर प्रकाशित 'त्रिशुली' साहित्यिक पत्रिकाबाट पत्रकारिताको इतिहास सुरु भएको मानिन्छ । यसका प्रधान सम्पादक शारदारमण नेपाल रहेका थिए । यो विमला तामाङ र लक्ष्मण नेवाको सम्पादनमा प्रकाशित हुन्थ्यो । समाचारमूलक पत्रकारिताको सुरुवात भने वि. सं. २०३९ मा प्रकाशित 'नयाँ रूपरेखा' साप्ताहिकबाट भयो ।

मकवानपुरको पत्रकारिताको इतिहास पनि त्यति लामो छैन । यो जिल्लाको पहिलो समाचार पत्र 'विश्लेषण' साप्ताहिक हो । यो वि.सं. २०३७ मा प्रकाशित भयो । यसका प्रकाशक सम्पादक कमल थापा रहेका थिए ।

धादिङको पत्रकारिता बनारस पढ्न गएका विद्यार्थीहरूले प्रकाशन गरेको 'नयाँ पाइलो'सँग जोडिन्छ । धादिङ जिल्लाबाटै पत्रकारिताको सुरुवात भने वि.सं. २०४०/४१ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय धादिङमा दर्ता भई प्रकाशित भएको समाचार पत्र 'श्रुती'बाट भयो । यो साप्ताहिक स्वरूपमा प्रकाशित हुन्थ्यो । यसका सम्पादक माधवप्रसाद खनाल रहेका थिए । उनले छापखाना समेत सञ्चालन पनि गरेका थिए । उनी नुवाकोट बसाइ सरेपछि 'श्रुती' पत्रिका र छापखाना पनि उतै लगेको थियो (अधिकारी, २०८०, ८) । वि.सं. २०५४ देखि प्रकाशनमा आएको 'सन्ध्या' पत्रिकाले धादिङको पत्रकारिताको इतिहास पुनः सुरु गर्‍यो ।

सिन्धुली जिल्लामा वि. सं. २०४८ मा 'सिन्धुली' साप्ताहिक दर्ता भई प्रकाशित हुन थाल्यो । यसका सम्पादक प्रकाशक शेषराज दाहाल रहेका थिए । पछि यो समाचार पत्र दैनिकमा परिणत भयो । अनलाइन स्वरूपमा प्रकाशन हुन थालेको यो प्रकाशित भएको छैन । यही पत्रिकालाई पछ्याउँदै यो जिल्लामा 'सिन्धुली पोष्ट' र 'सिन्धुली आवाज' पनि प्रकाशित भएको इतिहास पाइन्छ ।

रसुवामा पत्रकारिताको सुरुवात राजनीतिक विचारबाट प्रेरित भएर सुरु भएको देखिन्छ । वि.सं. २०६४ मा पहिलोपटक 'नयाँ प्रवाह' साप्ताहिक प्रकाशित भयो । यो समाचार पत्र चौमासिक रूपमा प्रकाशित हुन्थ्यो । यसका सम्पादक उद्धव रिजाल रहेका थिए । काठमाडौँबाट नजिकको जिल्ला भए पनि हालसम्म जिल्लामा छापखाना स्थापना हुन नसक्दा पत्रपत्रिका प्रकाशन सहज हुन सकेको छैन । रसुवामा साप्ताहिक समाचार पत्रको प्रकाशन वि.सं. २०६७ मा प्रकाशित 'रसुवा खबर'बाट भयो । यसका कार्यकारी सम्पादक हेमनाथ खतिवडा रहेका थिए ।

वाग्मती प्रदेशका तीन जिल्ला उपत्यकामा पर्ने भएकाले ती जिल्लाको पत्रकारिताको अध्ययन यो लेखमा गरिएको छैन । सिन्धुपाल्चोकको इतिहास प्राप्त गर्न सकिएन । बाँकी जिल्लाको पत्रकारिताको विवरणात्मक

इतिहासलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । वाग्मती प्रदेशको पत्रकारितामा पनि स्थानीय नाम भन्दा बाह्य नाम राख्ने प्रचलन बढी पाइयो । यो प्रदेशमा पनि इतिहास निर्माणमा साहित्यिक पत्रकारिता नै अगाडि रहेको पाइन्छ ।

गण्डकी प्रदेशको पत्रकारिता

गण्डकी प्रदेशमा कास्की, स्याङ्जा, बागलुङ, तनहुँ, लमजुङ, गोरखा, पर्वत, म्याग्दी, तनहुँ, मुस्ताङ, मनाङ र नवलपरासी सुस्ता पूर्व गरेर एघार वटा जिल्लाहरू रहेका छन् । गण्डकी प्रदेशमा पत्रकारिताको आरम्भ समाचार पत्रबाट भएको पाइन्छ । मनाङमा बाहेक सबै जिल्लामा पत्रपत्रिका प्रकाशित भएको इतिहास रहेको छ ।

कास्की जिल्लाबाट वि. सं. २०१७ कार्तिक २६ देखि 'हिमदूत साप्ताहिक' प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक जगन्नाथ सिग्देल रहेका थिए । यो राजनीतिक उद्देश्य राखेर प्रकाशित भएको समाचार पत्र थियो । पाँच अङ्कसम्म नियमित प्रकाशन भएको यो पत्रिका २०१७ सालको राजनीतिले प्रभावित हुन पुगेको थियो ।

स्याङ्जाको पत्रकारिताको इतिहास समाचारमूलक पत्रकारिताबाट भएको पाइन्छ । यस जिल्लाको पहिलो समाचार पत्र 'पञ्चसमाज' हो । यो समाचार पत्रको प्रकाशन वि.सं. २०१८ देखि भयो । साहित्यिक पत्रकारिताको आरम्भ स्याङ्जा जिल्लाबाट 'युगभाषा'ले गर्‍यो । यो वि. सं. २०२२ देखि २०३२ सम्म जम्मा नौ अङ्क प्रकाशित भएर बन्द भएको इतिहास पाइन्छ ।

बागलुङमा वि. सं. २०२१ देखि गोविन्दलाल श्रेष्ठको सम्पादनमा *धवलागिरि* नामको समाचारमूलक पाक्षिक पत्रिका प्रकाशित भयो । यो बागलुङ जिल्लाको मात्रै नभएर अञ्चलकै पहिलो मुद्रित पाक्षिक पत्रिका थियो (खड्का, २०७०, २) । यो पत्रिका अञ्चल समितिको विघटनपछि बन्द भयो ।

वि. सं. २०२८ तिर निर्मल मावि तनहुँबाट 'वेनी' प्रकाशित भयो । वि. सं. २०३१ मा 'भानुदर्शन' पत्रिका पनि प्रकाशित भयो । यो भानुजयन्तीको अवसरमा भानुसेवा समितिले प्रकाशित गरेको थियो । यसको दोस्रो अङ्क सोही वर्षको विजयादशमीका दिन प्रकाशित भएको थियो । यसका सम्पादकहरूमा शिवराज आचार्य, नरहरि आचार्य र ब्रतराज आचार्य रहेका थिए । यो वि. सं. २०३५ सम्म छ अङ्क प्रकाशित भएको थियो ।

लमजुङमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०३८ मा प्रकाशित 'वेग' पत्रिकाबाट भयो । यो पत्रिकाको प्रकाशक नेपाली विद्यार्थी सङ्घ रहेको थियो । यो उक्त संस्थाको वार्षिक मुखपत्र थियो । वि.सं. २०४८ मा 'अन्तरङ्ग' द्वैमासिकले समाचारमूलक पत्रकारिताको आरम्भ गर्‍यो । यसका सम्पादक नवराज पहाडी रहेका थिए । सुरुको एक वर्ष द्वैमासिक, ६ वर्ष पाक्षिक र त्यसपछि साप्ताहिक स्वरूपमा यो निरन्तर प्रकाशित छ ।

गोर्खामा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०४० को दशकबाट भयो । वि. सं. २०४१/४२ तिर गोर्खाबाट 'ऐजेरु' साहित्यिक हवाई पत्रिका प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक श्यामसुन्दर श्रेष्ठ र रामबाबु जोशी रहेका थिए । त्यसका केही समयपछि सुशीलचन्द्र श्रेष्ठको सम्पादनमा 'फूलबारी' हवाई पत्रिका पनि प्रकाशित भयो । समाचारमूलक पत्रिकाको प्रकाशन भने गोर्खाबाट २०५५ वैशाख 'दरौँदी' पाक्षिकबाट भयो । यसका प्रधान सम्पादक तुलनीमान श्रेष्ठ

थिए । यो साप्ताहिक समाचार पत्रका रूपमा हालसम्म पनि निरन्तर प्रकाशित छ । यसका सम्पादक शिव उप्रेती रहेका छन् ।

पर्वतमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०२० देखि सुरु भएको पाइन्छ । वि. सं. २०२० मा पर्वतबाट 'भर्ना' पत्रिका प्रकाशित हुन पुग्यो (थापा, २०२३, ९) । यो पत्रिका प्रकाशित हुनुभन्दा अगाडि हस्तलिखित पत्रिकाको परम्परा थियो । वि. सं. २०२२ मा पर्वतबाट 'पर्वत माला' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ (पौड्याल, २०७६, २९) । यही पृष्ठभूमिमा नै पर्वतको पत्रकारिता विकसित भयो ।

म्याग्दीमा वि. सं. २०५२ देखि 'हालचाल' साप्ताहिक प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक भूपेन्द्रबहादुर खड्का थिए । यो तीन अड्क प्रकाशित भएर बन्द हुन पुग्यो । म्याग्दीमा यस पत्रिकाभन्दा पहिला 'जनआस्था', 'विकास मञ्च' र 'म्याग्दी साप्ताहिक' दर्ता भए पनि प्रकाशित भने हुन सकेनन् (खड्का, २०७७, ५३) । दर्ता भएर प्रकाशित पहिलो समाचार पत्र 'हालचाल' रहेको थियो ।

हिमालपारीको जिल्ला मुस्ताङमा पत्रकारिताको आरम्भ वि. सं. २०६७ बाट भएको देखिन्छ । यहाँको पहिलो समाचार पत्र 'हिमालपारीको आवाज' हो । यसका सम्पादक भीमबहादुर रसाइली थिए । यो साप्ताहिक समाचार निरन्तर प्रकाशित छ ।

अर्को हिमालपारीको जिल्ला मनाङमा भने पत्रकारिताको खासै विकास भएको पाइदैन । नेपाल टेलिभिजन वा राससले आफ्ना प्रतिनिधि राखे पनि अन्य सञ्चार माध्यमका प्रतिनिधिसम्म नभएको जानकारी पाइन्छ । २०७५/७६ तिरदेखि 'रेडियो मनाङ' प्रसारणमा आए पनि एक वर्षभन्दा बढी चल्ल सकेन र बन्द हुन पुग्यो । नभए आजसम्म मनाङमा कुनै पत्रपत्रिका प्रकाशन भएको इतिहास छैन ।

गण्डकीमा प्रदेशमा भने साहित्येत्तर पत्रकारिताले इतिहास निर्माणमा वर्चस्व रहेको पाइन्छ । यो प्रदेशका पत्रपत्रिकाको नाम राख्दा स्थानीय पहिचानलाई भन्दा मौलिकतालाई ध्यान दिइएको पाइन्छ । नवलपरासी सुस्ता पूर्वको इतिहास यसमा समेट्न सकिएको छैन । हिमालपारीको जिल्ला भनेर चिनिने मनाङ भने पत्रकारिताका दृष्टिकोणले अभै ओभेलमा रहेको उल्लिखित विवरणले देखाउँछ ।

लुम्बिनी प्रदेशको पत्रकारिता

लुम्बिनी प्रदेशमा पाल्पा, बाँके, दाङ, रूपन्देही, प्युठान, गुल्मी, रूकुम, कपिलवस्तु, बर्दिया, नवलपरासी, अर्घाखाँची र रोल्पा रहेका छन् । यो प्रदेशमा वि. सं. २००७ तिरदेखि नै पत्रपत्रिका प्रकाशन भएको इतिहास पाइन्छ । यस क्षेत्रको पत्रकारिताका इतिहास साहित्य र साहित्येत्तर पत्रकारिताबाट नै बनेको देखिन्छ ।

पाल्पामा पत्रकारिताको आरम्भ वि. सं. २००७/२००८ को वरिपरिबाट प्रकाशित 'सङ्घर्ष' पत्रिकाबाट भयो । यो लाकौल प्रेसबाट मुद्रित भएर प्रकाशित भएको थियो (बस्याल, २०५२, १४९) । त्यसपछि वि. सं. २०१४ मा 'नयाँ किरण' साप्ताहिक प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक अजम्बरध्वज खाती रहेका थिए ।

बाँके जिल्लाको पत्रकारिता हिन्दी भाषाको पत्रिकाबाट सुरु भएको पाइन्छ। वि. सं. २०११ हिन्दी भाषामा 'नयाँ सन्देश' साप्ताहिक प्रकाशित भयो। यसका सम्पादक महावीर गुप्ता रहेका थिए। प्रजा परिषदको सहयोगमा भारतको लखनऊबाट छापिने यो समाचार पत्र आर्थिक समस्याका कारण एक वर्षभित्र नै बन्द हुन पुग्यो (चुके, २०६२, २५५)। त्यो एक वर्ष पनि यो नियमित नभएर कहिलेकाही मात्रै प्रकाशित भयो।

दाङको पत्रकारिताको प्रारम्भ भारतबाट भएको पाइन्छ। भारतको गोरखपुरमा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूको समूहले वि. सं. २०११ मा 'विप्लव' नामको साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित गरेको इतिहास छ। वनारसबाट दडालीहरूले वि. सं. २०१४ मा 'सन्देश' प्रकाशित गरे। दाङभित्रैबाट प्रकाशित पहिलो पत्रिका भने वि. सं. २०१५ मा प्रकाशित 'ज्योत्स्ना' हो। यसका सम्पादक चिन्तामणि शर्मा थिए भने प्रकाशक पद्मोदय हाइस्कूल रहेको थियो।

रूपन्देही जिल्लाको पहिलो समाचार 'बुटवल साप्ताहिक' हो। यो समाचार पत्र वि. सं. २०१२ मा प्रकाशित भयो। नौ अङ्कसम्म प्रकाशित भएर यो पत्रिका बन्द हुन पुग्यो। यसका सम्पादकहरूमा परीक्षितप्रसाद लाकौल, मदनबहादुर प्रधान, सूर्यलाल, ओमशंकर र द्रोणचार्य जोशी रहेका थिए (जोशी, २०६२, ११०)। यो समाचार पत्र दर्ता भने भएको थिएन।

प्युठानमा पत्रकारिताको इतिहासको सुरु वि. सं. २०१४-१६ सालतिर 'प्युठान बुलेटिन'ले गरेको देखिन्छ। भ्रष्टाचार विरोधी अभियानको सिलसिलामा यो समाचार पत्रको प्रकाशनको अगुवाइ मोहनविक्रम सिंहले गरेका थिए (थापा, २०८०, २)। यो जिल्लामा पहिलोपटक दर्ता भएर प्रकाशित भएको पत्रिका 'प्युठान मोटरबाटो' हो।

गुल्मी जिल्लाबाट वि. सं. २०१६ मा पहिलो पटक 'गुल्मी समाचार' समाचार पत्र प्रकाशित भयो। यसका सम्पादक प्रकाशक मणिराज बग्घा थिए। सम्पादकको यो नाम छद्म थियो। उक्त पत्रिकाका सम्पादकको वास्तविक नाम प्रयागलाल श्रेष्ठ भएको बुझिन्छ (जोशी, २०६२, १०७)। यो गोरखपुरमा छापिएर गुल्मी आउँथ्यो।

रुकुममा वि. सं. २०२६ देखि 'जीवन' नामको पत्रिका प्रकाशित भयो। यसका सम्पादक श्रीकृष्ण शर्मा थिए। यो विद्यालयको मुखपत्र थियो। समाचारमूलक पत्रकारिताको आरम्भ भने 'जन्तीधारा' साप्ताहिक समाचार पत्रबाट भयो।

कपिलवस्तुमा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०१७ मा 'प्रदीप' साहित्यिक पत्रिकाबाट भयो। यो एक अङ्कभन्दा बढी प्रकाशित हुन सकेन। यसका सम्पादक विष्णुराज आत्रेय थिए। यो पत्रिका वनारसमा पढ्ने कपिलवस्तुका विद्यार्थीहरूले जिल्लाको प्रतिनिधित्व गराउँदै प्रकाशित गरेका थिए। कपिलवस्तुबाट प्रकाशित भएको पत्रिका भने 'कपिलवस्तु' थियो। यो पनि वनारसबाट नै छापिएको थियो।

वर्दियामा वि. सं. २०२९ तिर महाकवि देवकोटाका माध्यमिक विद्यालयबाट 'वाणी' साहित्यिक पत्रिका प्रकाशित हुन पुग्यो । यो नै जिल्लाको पहिलो पत्रिका हो । यसका सम्पादक नन्दलाल सुवेदी रहेका थिए । यो एक अङ्क मात्रै प्रकाशित भएर बन्द हुन पुग्यो । यो साहित्यिक पत्रिका रहेको थियो । यसको प्रकाशन विद्यालयबाट भएको थियो ।

नवलपरासी जिल्ला (सुस्ता पश्चिम) को पहिलो पत्रिका 'त्रिवेणी' द्वैमासिक हो । यो वि. सं. २०३५ मा ०३६ दर्ता नम्बरमा दर्ता भएको थियो (रेग्मी, २०६६, ४१) । यसका सम्पादक हिमलाल ज्ञवाली र सुरेन्द्र आचार्य रहेका थिए । यो साहित्यिक पत्रिका थियो । समाचारमूलक पत्रकारिताको आरम्भ भने यो जिल्लामा 'नयाँ आवाज' साप्ताहिकबाट भयो । यो साप्ताहिक समाचार पत्रको प्रकाशन वि. सं. २०४४ मा भएको थियो ।

अर्घाखाँचीमा वि.सं. २०३७/२०३८ तिर निमानन्द रिजालले सम्पादन गरेको 'नयाँ गोरेटो' समाचार पत्र प्रकाशित भयो । तीन चार अङ्कसम्म उक्त पत्रिका प्रकाशित भए पनि प्रशासनले अनुमति नदिएकाले बन्द हुन पुग्यो ।

रोल्पाका वि. सं. २०४५ मा 'जलजला' प्रकाशित भयो । यो पत्रिकाका कर्मचारी मिलन केन्द्र रोल्पाले प्रकाशित गरेको थियो । रोल्पामा समाचार पत्रको आरम्भ वि. सं. २०६३ मा प्रकाशित 'रोल्पा आवाज'बाट भयो । यो नै रोल्पाको पहिलो समाचार पत्र हो ।

लुम्बिनी प्रदेशमा पनि पत्रकारिताको विकासमा विद्यालयले पनि योगदान दिएको पाइन्छ । अन्य प्रदेशको भन्दा फरक यो प्रदेशमा हिन्दी भाषाको पत्रिकाबाट पत्रकारिताको सुरु भएको देखिन्छ । साथसाथै भारतको गोरखपुर र बनारस पढ्ने विद्यार्थीहरूले आफ्नो जिल्लाको प्रतिनिधित्व गराएको पत्रपत्रिका प्रकाशित गरेको देखिन्छ । स्थानगत पहिचानभन्दा पनि मौलिक प्रकृतिका नाम नै पत्रपत्रिकाका राखिएको पाइन्छ ।

कर्णाली प्रदेशको पत्रकारिता

कर्णाली प्रदेशमा सल्यान, जुम्ला, सुर्खेत, जाजरकोट, कालिकोट, हुम्ला, डोल्पा, मुगु, रूकुम पश्चिम र दैलेख गरेर दश वटा जिल्ला रहेका छन् । यो प्रदेशमा वि. सं. २०२० को दशकमा पत्रकारिता आरम्भ भएको पाइन्छ । यहाँको पत्रकारिताको इतिहास पनि साहित्यिक र साहित्येत्तर गरेर दुई धारबाटै सुरु भएको पाइन्छ ।

सल्यानमा पत्रकारिताको सुरुवात वि.सं. २०२० मा प्रकाशित 'सल्यान बुलेटिन' बाट भएको हो । यसका सम्पादक वासुदेव शर्मा रहेका थिए । यो सल्यानको पहिलो पत्रिका मानिन्छ । यो भारतको लखनउमा मुद्रित समाचारमूलक पत्रिका थियो (शर्मा, २०७९, ३) । वि.सं. २०२१ मा मरिचमान सिंहको सम्पादनमा 'राप्ती दर्पण' पनि प्रकाशित भयो, जुन २०४५ सालसम्म चलेर बन्द भयो । वि. सं. २०३६ मा साहित्यिक पत्रिका 'प्रयास' प्रकाशित हुन थाल्यो ।

जुम्लामा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०२६ मा प्रकाशित 'वेन्नु' देखि सुरु भएको पाइन्छ। यसका सम्पादक रत्नाकर देवकोटा रहेका थिए। यो पत्रिका देवकोटाले काठमाडौँमा अध्ययन गर्दा प्रकाशन गरेको इतिहास पाइन्छ। जुम्लाभित्रबाटै प्रकाशित पहिलो समाचार पत्र 'कर्णाली सरोकार' वि.सं. २०७१ देखि प्रकाशित हुन थाल्यो।

सुर्खेतमा वि.सं. २०३९ मा 'बुलबुले' साप्ताहिक समाचार पत्र प्रकाशित भयो। यसको सम्पादन टङ्कप्रसाद भट्टराईले गरेका थिए। सुर्खेतमा रहेको बुलबुले तालबाट यसको नाम राखेको देखिन्छ।

जाजरकोटमा वि.सं. २०३९ लिथो मेसिनबाट 'मालिका' हवाई पत्रिका प्रकाशित भएको थियो। यो पत्रिकाको प्रकाशन सम्पादन अमर शाह, दिलीप शाह, राजेश्वर कार्की र मधुकर शाहले गरेका थिए।

कालीकोटको पत्रकारिताको इतिहास वि.सं. २०४८ मा प्रकाशित 'कदम' साप्ताहिकबाट सुरु भयो। यसका प्रकाशक सम्पादक नवराज शर्मा वसन्त रहेका थिए।

हुम्लामा 'शीर्ष सदरमुकाम' नामको पत्रिकाबाट पत्रकारिता सुरु भएको पाइन्छ। यो पत्रिका कर्मचारीहरूको मुखपत्र थियो। जनस्तरमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०५६ मा प्रकाशित 'हिमाली मुस्कान' मासिक पत्रिकाबाट भयो। यो मुकुन्द भण्डारीको सम्पादन गरेको इतिहास पाइन्छ।

डोल्पामा वि. सं. २०५८ मा प्रकाशित 'हिमाली सुस्केरा' पाक्षिकले पत्रकारिताको इतिहास सुरु गर्‍यो। यसका सम्पादक ईश्वरी ज्ञवाली थिए। यो पत्रिका नेपालगञ्जमा छापिन्थ्यो। हुलाक तथा जहाजबाट नेपालगञ्ज पठाई छापिएर आउँथ्यो (शर्मा, २०८०, ४)। सङ्कटकालमा केही समय बन्द भएको यो समाचार पत्र वि. सं. २०६७ देखि साप्ताहिक स्वरूपमा नियमित प्रकाशित भइरहेको छ।

मुगुमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०६१ मा प्रकाशित 'रारा रैवार'बाट भयो। यसका सम्पादक जीवन सेजुवाल रहेका थिए। सुरुसुरुमा नेपालगञ्जमा छापिए पछि यो जिल्लामै छापिन थालेको पाइन्छ। जिल्लामा छापखानाको सुरुवात भएपछि यो दैनिक स्वरूपमा पनि प्रकाशित हुन थाल्यो।

रुकुम पश्चिममा वि.सं. २०६१ मा 'जन्तीधारा' साप्ताहिक प्रकाशित भयो। उक्त पत्रिकाका प्रकाशक सम्पादक नारायणकुमार शाह रहेका थिए।

दैलेखमा पत्रकारिताको आरम्भ निकै पछि मात्रै भएको पाइन्छ। वि.सं. २०६४ मा प्रकाशित 'धमाका' दैनिक नै यहाँको पहिलो समाचार पत्र हो।

विकट कर्णाली प्रदेशमा पनि पत्रकारिता महत्वपूर्ण वाङ्मयका रूपमा स्थापित भइसकेको पाइन्छ। सुरुसुरुमा नेपालगञ्ज पुर्‍याएर छापनुपर्ने बाध्यता भए पनि हाल भने प्रायजसो जिल्लाभित्रैबाट पत्रपत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ।

। पत्रपत्रिकाको नाम स्थानीय पहिचानसँग कमै मात्रै जोडिएको देखिन्छ । लेखक प्रकाशकलै मौलिक खालका नाम जुराएको पाइन्छ ।

सुदूर पश्चिम प्रदेशको पत्रकारिता

सुदूर पश्चिम प्रदेशमा कञ्चनपुर, कैलाली, डोटी, डडेल्धुरा, दार्चुला, अछाम, बझाङ, बाजुरा र बैतडी गरेर नौ जिल्लाहरू रहेका छन् । यो जिल्लामा पत्रकारिता वि. सं. २०३० को दशकमा भएको पाइन्छ । साहित्येत्तर र साहित्यिक पत्रकारिताबाट नै पत्रकारिताको इतिहास कोरिएको देखिन्छ ।

कञ्चनपुर जिल्लाबाट वि. सं. २०३३ मा 'वार्ता' साप्ताहिक समाचार पत्र प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक रामबहादुर चन्द रहेका थिए । त्यसपछि वि. सं. २०३७ 'परिचर्चा' प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक शङ्करप्रसाद सिंह रहेका थिए ।

कैलालीको पत्रकारिताको इतिहास वि.सं. २०३७ मा धनगढीबाट प्रकाशित 'खप्तड सन्देश'बाट सुरु भयो । यो साप्ताहिक समाचार पत्र थियो । यसका सम्पादक प्रकाशक जितसिंह भण्डारी रहेका थिए ।

डोटीमा वि. सं. २०४१ मा कैलाशनारायण श्रेष्ठ र मेघनाथ भट्टको सम्पादनमा सिलगढीबाट 'दिपायल सन्देश' प्रकाशित भएको थियो । यो नै डोटीको पहिलो समाचार पत्र हो । यो पत्रिका पंचायती सरकारको कुदृष्टिले गर्दा लामो समय प्रकाशित हुन सकेन ।

डडेल्धुरामा पत्रकारिताको इतिहास वि. सं. २०४७ मा 'जनमानस' साप्ताहिकबाट भयो । यसका सम्पादक तेजबहादुर भण्डारी थिए । दैनिक पत्रकारिताको सुरुवात भने यो जिल्लामा 'अमरगढी एक्सप्रेस'बाट भयो । यसका सम्पादक धनबहादुर भण्डारी थिए ।

दार्चुलामा वि. सं. २०५० 'चौलानी' पत्रिकाबाट पत्रकारिताको इतिहास सुरु भयो । यो पत्रिका मासिक रूपमा प्रकाशित हुन्थ्यो । यसका सम्पादक विक्रमरामसिंह धामी रहेका थिए । वि. सं. २०६३ मा दार्चुलाबाट 'कालापानी पोष्ट' साप्ताहिकले समाचारमूलक पत्रकारिता सुरु गर्‍यो ।

अछाममा पत्रकारिताको इतिहास 'शैशव'साहित्यिक पत्रिकाबाट भयो । यसको प्रकाशन कर्मचारीहरूको संस्थाले गर्दथ्यो । अछाम जिल्लामा दर्ता भएर प्रकाशित भएको पहिलो पत्रिका वि. सं. २०५० प्रकाशित 'वैद्यनाथ क्षेत्र' हो । यसको प्रकाशक वैद्यनाथ प्रकाशन क्षेत्र समिति थियो । यस पत्रिकाका सम्पादक ऋषिराम पोखरेल र रामचन्द्र भट्ट थिए । काठमाडौंमा छापिने यो पत्रिका दुई अङ्कमात्रै निस्किएर बन्द भयो (उपाध्याय, २०७२, ६५) । समाचारमूलक साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन भने वि. सं. २०६१ मा 'नयाँ अछाम सन्देश' साप्ताहिकबाट भयो ।

बन्नाडमा वि.सं. २०५८ मा जिल्लाको पहिलो समाचारमूलक समाचार पत्र 'सेती साइपाल सन्देश' प्रकाशित भयो । यसका सम्पादक गोकुलराज जोशी रहेका थिए । यो पाक्षिक प्रकाशन थियो । यो समाचार पत्र आइसकेपछि साथी, तेस्रो ध्रुव, तेस्रो आँखाजस्ता समाचारपत्रहरू प्रकाशित भए ।

बाजुरामा वि. सं. २०६१ बाट 'बाजुरा आवाज' साप्ताहिक समाचार पत्र प्रकाशित भयो । यो समाचारपत्र सर्पलाल गिरि, गगन अपाडी लगायतको सम्पादनमा प्रकाशित भएको इतिहास पाइन्छ ।

बैतडीमा पत्रकारिताको सुरुवात वि. सं. २०६२ मा प्रकाशित 'वैतडी सन्देश' साप्ताहिकबाट भयो । यसका सम्पादक नरेन्द्रप्रसाद भट्ट रहेका थिए ।

सुदूरपश्चिममा साहित्यिक पत्रकारिताले भन्दा समाचारमूलक पत्रकारिताले पत्रकारिताको इतिहास कोरेको पाइन्छ । यस क्षेत्रका पत्रपत्रिकाहरूले स्थानीय भूगोल, पहाड, हिमाल, जिल्लाका नामबाट पत्रपत्रिकाको नाम राखेको पाइन्छ । यो प्रदेशको पत्रकारिताको यो विशेष उल्लेखनीय विषय रहेको छ । पत्रपत्रिकाका यस्ता नामले त्यो क्षेत्रको पहिचान बढाउन सहयोग पुगेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

वीरगञ्जबाट प्रकाशित 'सेवा' साहित्यिक मासिकबाट सुरु भएको मोफसलको नेपाली पत्रकारिता करिबकरिब देशभर बिस्तार भइसकेको छ । सबै प्रदेशमा पत्रकारिताको इतिहास निर्माण भइसकेको छ । समग्र मोफसलको पत्रकारिताको इतिहास करिब ७०/७२ वर्षको रहेको पाइन्छ । धेरै प्रदेशमा साहित्यिक पत्रकारिताले नै पत्रकारिताको इतिहास निर्माण गरेको देखिन्छ । मनाङ जिल्ला बाहेक सबैजसो जिल्लाबाट पत्रपत्रिका प्रकाशित भइसकेका छन् । स्थानीय पहिचानलाई झल्काउने नाम राखेर पनि पत्रपत्रिका संचालित छन् । यस्ता नामले स्थानीय गाउँठाउँलाई देशविदेश प्रकाशन प्रसारण गर्न सहयोग गरेका छन् । यी नामहरूले पत्रिका र पाठकको सम्बन्धलाई बलियो बनाएका छन् । मौलिक प्रकृतिका नाम पनि पत्रकारितामा पाइन्छन् । त्यसैले राजधानी बाहिरको पत्रकारिता पनि ज्ञानको उर्वर क्षेत्र मात्रै नभएर देशमा युवाहरूको सिर्जनात्मक कार्यक्षेत्र समेत बन्न पुगको छ । देश, काल र समयको दूरी यसले मेटिदिइएको छ । स्थानीय घटनाको अभिलेखन र सम्प्रेषणमा विविधता आएको छ । त्यसैले मोफसलको पत्रकारिता पनि बौद्धिक उत्स बन्न पुगको छ । अध्ययनको तत्वमीमांसा बन्न पुगको छ । आममानिसको अस्मिताको सवाल बन्न पुगको छ । मोफसलमा अखबारी र साहित्यिक पत्रकारिताको रोचक प्रतिष्पर्धा र लुकामारी रहेको पाइन्छ । जे जस्तो अवस्थामा भए पनि पत्रकारिता देशव्यापी रूपमा फस्टाइरहेको लेखको निष्कर्ष रहेको छ । यो सर्वेक्षणले अन्य सबैतिर निराशा भए पनि पत्रकारिता उद्योग भने कालो बादलमा चाँदीको घेराजस्तै टल्किरहेको छ । किशोरवयदेखि युवाहरूसम्मले पत्रकारितामा जपिरहेको चरैवेतीको मन्त्र सबैका लागि उत्प्रेरणा प्रदान गर्ने खालको रहेको छ ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

- अधिकारी, केशव (२०८०). धादिङको पत्रकारिताको इतिहास. अनुसन्धानकर्तालाई प्राप्त अप्र लेख. पृ.१-१९ ।
- उपाध्याय, देवराज (२०७२). नेपाली साहित्यमा अछाम जिल्लाको योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग. त्रि. वि. ।
- कोइराला, धनपति (२०५७). नेपाली साहित्यमा सङ्कल्प पत्रिकाको योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग. त्रि. वि. ।
- खड्का, घनश्याम (२०७७). म्याग्दीको पत्रकारिता विगतदेखि वर्तमानसम्म. *धौलागिरिको पत्रकारिता दिल शिरीष (सम्पा.)*. बागलुङ : नेपाल पत्रकार महासङ्घ, पृ.५५-५४ ।
- खड्का, विदुर (२०७०). आञ्चलिक पत्रकारिताको छ, दशक. ढोरपाटन दशक हरिनारायण गौतम (सम्पा.). बागलुङ : ढोरपाटन दैनिक. पृ.१-५ ।
- घिमिरे, रमेश (२०५६). नेपाली साहित्यमा पञ्चामृत पत्रिकाको योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग. त्रि. वि. ।
- चूके, पूर्णलाल (२०६२). बाँके जिल्लामा पत्रपत्रिकाको स्थिति : एक अध्ययन. *हाम्रो पुरुषार्थ* शशि पन्थी (सम्पा.). गुल्मी : किरण पुस्तकालय. ३२ (२). पृ. २५३-२६३ ।
- जोशी, वसन्तध्वज (२०६२). पश्चिमाञ्चल क्षेत्रको सञ्चार : पत्रकारिता तथा पत्रपत्रिकाको नालिबेली. *हाम्रो पुरुषार्थ* शशि पन्थी (सम्पा.)क. ३२ (२). पृ.१०२-१३२ ।
- ढकाल, विप्लव (२०७८). *भोजपुरको वाङ्मय*. काठमाडौँ : भोजपुर सेवा समाज ।
- थापा, दिनबहादुर (२०२३). धवलागिरिको साहित्यिक इतिहाससँग जोडिएका सन्दर्भहरू. *प्रज्ञा सारथि*. २१ (१). पृ.१-१० ।
- थापा, सूर्य (२०८०). प्युठानमा पत्रकारिता : आरोह अवरोहको तस्वीर. लेखकलाई प्राप्त अप्रकाशित लेख. पृ.१-४ ।
- देवकोटा, ग्रीष्मबहादुर (२०५९). *नेपालको छापखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास* (ते.सं.). ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- पन्थी, शशि (२०६२). *हाम्रो पुरुषार्थ*. गुल्मी : किरण पुस्तकालय ।

पाठक, एकराज (२०७०). मोफसल पत्रकारिता, चुनौती र धौलागिरि. *ढोरपाटन दशक*. बागलुङ : ढोरपाटन दैनिक. पृ. ७७-८१ ।

पौड्याल, षडानन्द (२०७६). *धवलागिरिको नेपाली साहित्य*. पर्वत : पर्वत साहित्य सङ्गम ।

बस्याल, रुक्कमागत (२०५२). नेपाली साहित्यमा श्रीनगर पत्रिकाको योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग त्रि. वि. ।

राई, दमन (२०७६). नेपाल पत्रकार महासंघ शाखा खोटाङको नवौं साधारण सभाको बन्द सत्रमा प्रस्तुत गरिएको साङ्गठनिक प्रतिवेदन. खोटाङ : नेपाल पत्रकार महासङ्घ. पृ. १-६ ।

रेग्मी, चोकलाल (२०६६). नवलपरासी जिल्लाको साहित्यिक विकासमा नवलपरासी साहित्य परिषद्को योगदान. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस ।

रेग्मी, शिव. भट्टराई, शिवप्रसाद र भट्टराई, जयदेव (२०६७). *गोरखापत्रको इतिहास*. गोरखापत्र संस्थान ।

लमजेल, रविमान (२०४२). *मेची अञ्चलको साहित्यिक रूपरेखा*. तेह्रथुम : रविमान लमजेल ।

.....(२०५०). *कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास*. नेपाल : रत्नमाया दलित साहित्य संरक्षण समिति ।

.....(२०७१). *कोशी अञ्चलको साहित्यिक इतिहास*. काठमाडौं : रविमान लमजेल ।

लामा, सन्तवीर (२०८०). धनकुटाको पत्रकारिता : इतिहास र विकास. अनुसन्धानकर्तालाई प्राप्त अप्रकाशित लेख ।

लुईटेल, नरनाथ (२०७४). श्यामप्रसाद शर्माको निधन : को हुन् श्यामप्रसाद ?. *खसोखास डटकम*. अमेरिका : नमस्ते मिडिया, पृ. १-८ ।

वस्ती, कृष्णप्रसाद (२०३७-३८). धनकुटा जिल्लाको साहित्यिक गतिविधि. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग. त्रि. वि. ।

वैद्य, शिशिर (२०७५). साहित्यिक पत्रिकाको शून्यता. *नेपाल म्यागेजिन डट कम डट एन पि*. काठमाडौं : कान्तिपुर पब्लिकेसन प्रा. लि. पृ.१-५ ।

शिरीष, दिल (२०७७). *धवलागिरिको पत्रकारिता*. बागलुङ : नेपाल पत्रकार महासङ्घ ।

शर्मा, प्रतीक (२०७९). सल्यान जिल्लामा पत्रकारिताको अवस्था. जाजरकोट : वर्षा मल्टिप्रोजेक्ट मिडिया प्रा. लि. पृ.३-६

।

शर्मा, युवराज (२०८०). कर्णालीमा पत्रकारिताको विकास र वर्तमान अवस्था. युगन्युज.कम. सुर्खेत : युगआह्वान प्रकाशन. पृ.२-४ ।

सापकोटा, दिनेशप्रसाद (२०७२). रौतहट जिल्लाका प्रमुख कवि र कविता कृतिको अध्ययन. अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र. नेपाली केन्द्रीय विभाग. त्रि. वि. ।